

Наступність у діяльності прокуратури

Середа А. М.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
sereda.angela@ukr.net*

Бичківський О. О.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
bichcovsky@gmail.com*

Ключові слова:

прокурор, прокуратура, періоди становлення й розвитку прокуратури, історичний процес.

У науковій статті на основі аналізу здійснено дослідження історичних передумов становлення й розвитку діяльності прокуратури Стародавньої доби, надання періодизації, визначення завдань аналізу історичних тенденцій, розвитку діяльності прокуратури як системи органів захисту прав і свобод громадян й інтересів держави, виокремлення історичного значення такої діяльності в системі прокуратури.

Закон «Про прокуратуру» в ст. 1 визначає наступність у діяльності прокуратури такими словами: «...прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави». У ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Формування інституту прокуратури в різних країнах відбувалося протягом тривалого історичного періоду, часто в суперечливих умовах, що стало причиною існування в наш час декількох основних моделей її організації та діяльності. У зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України виникає необхідність узгодження принципів організації, напрямів, форм і методів діяльності прокуратури України з прокуратурами різних держав. Саме тому необхідно дослідити загальні особливості становлення інституту прокуратури в різних державах, визначивши ті чинники, що сприяли формуванню сучасної моделі прокуратури.

Отже, аксіомою слід вважати думку, що сучасний стан будь-якого явища не можна зрозуміти поза його історичним розвитком, оскільки сам він є результатом цього процесу. І немає сумнівів у тому, що об'єктивне, компетентне й наукове розуміння попереднього історико-правового досвіду сприятиме осмисленню сьогоднішньої державно-правової дійсності. Дотримання цих умов дало б змогу уникнути помилок у майбутньому й мінімізувати уже завдану ними шкоду.

Succession in the prosecutor's office activity

Sereda A. N.

Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
sereda.angela@ukr.net

Bychkivskiy O. O.

Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
bichcovsky@gmail.com

Key words:

prosecutor; prosecutor's office, period of formation and development of the prosecutor's office, historical process

In the scientific article on the basis of the analysis there is a research of historical preconditions of formation and development of activity of prosecutor's office of Ancient days, granting periodization, definition of tasks of the analysis of historical tendencies, development of activity of prosecutor's office as system of protection of the rights and freedoms of citizens and interests of the state.

Determining the continuity in the activities of the prosecutor's office, according to the Law «On the Prosecutor's Office» in Art. 1 "the Prosecutor's Office of Ukraine constitutes a single system which, in the manner prescribed by this Law, performs the functions established by the Constitution of Ukraine in order to protect human rights and freedoms, the general interests of society and the state". In Art. 3 of the Constitution of Ukraine declares that a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value, and the establishment and protection of human rights and freedoms is the main duty of the state.

The formation of the institution of the prosecutor's office in different countries took place over a long historical period, often in contradictory conditions, which led to the existence in our time of several basic models of its organization and activities. In connection with the European integration aspirations of Ukraine, there is a need to coordinate the principles of organization, directions, forms and methods of activity of the Prosecutor's Office of Ukraine with the prosecutor's offices of different states. That is why it is necessary to study the general features of the formation of the institution of the prosecutor's office in different countries, identifying the factors that contributed to the formation of a modern model of the prosecutor's office.

Thus, the axiom should be considered the idea that the current state of any phenomenon can not be understood outside its historical development, because it is the result of this process.

Сучасний стан розвитку вітчизняного суспільства, євроінтеграційний курс України, а також правові, економічні, політичні й інші державотворчі процеси, що відбуваються в нашій країні, вимагають активізації демократичних перетворень, у тому числі продовжуючи реформування системи прокуратури.

Закон «Про прокуратуру» визначає наступність у діяльності прокуратури в ст. 1 такими словами: «...прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим

Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства й держави». У ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Формування інституту прокуратури в різних країнах відбувалося протягом тривалого істо-

ричного періоду, часто в суперечливих умовах, що стало причиною існування в наш час кількох основних моделей її організації й діяльності. У зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України виникає необхідність узгодження принципів організації, напрямів, форм і методів діяльності прокуратури України з прокуратурами різних держав. Саме тому необхідно дослідити загальні особливості становлення інституту прокуратури в різних державах, визначивши ті чинники, що сприяли формуванню сучасної моделі прокуратури.

Отже, аксіомою слід вважати думку, що сучасний стан будь-якого явища не можна зрозуміти поза його історичним розвитком, оскільки сам він є результатом цього процесу. І немає сумнівів у тому, що об'єктивне, компетентне й наукове розуміння попереднього історико-правового досвіду сприятиме осмисленню сучасної державно-правової дійсності. Водночас має враховуватися необхідність збалансованого й динамічного розвитку юридичної науки в Україні з огляду на особливості того становища, в якому перебувають українська держава й право сьогодні. Дотримання цих умов дало б змогу уникнути помилок у майбутньому й мінімізувати вже завдану ними шкоду.

Питанню історико-правового аналізу діяльності України у своїх наукових працях приділяли увагу такі вчені: Р. І. Басараб, О. А. Гавриленко, Л. Р. Грицаєнко, С. О. Жувака, Ф. В. Кашарський, М. В. Мельников, М. Т. Стефанчук, В. В. Сухонос, Є. О. Харитонов, Ю. С. Шемшученко та інші.

Наступність у діяльності прокуратури Стародавньої доби формується двома історико-правовими засадами зарубіжного й вітчизняного досвіду.

По-перше, виокремлюючи зарубіжний досвід, зародження первинних функцій прокуратури зараховується до часів Стародавнього Риму. За правління імператора Августа важливого значення набула діяльність прокураторів (від лат. *procurator* – завідувач, управитель, розпорядник, повірений), яким доручали збір податків, управління невеликими провінціями, різноманітні господарські функції. Прокуратори призначались із вершників, а також вільновідпущеників. З імператорських вільновідпущеників і рабів комплектувалися нижчі чини імператорської бюрократії, яка набула згодом виняткового значення в державі.

Взагалі вперше посада прокурора була визначена римським філософом-стоїком Рутілієм Публієм в історичних документах II–I ст. до н. е. А згодом Рутілій Руф Публій був призначений розпорядженням імператора Августа прокуратором тодішньої провінції Риму – Азії. На цій посаді Публій чинив активну протидію різноманітним формам зловживань відступників закону, які були вихідцями із соціального прошарку вершників.

Отже, зародження прокуратури визначається правлінням римського імператора Августа (Гай Юлій Цезар Октавіан, 63 р. до н. е. – 14 р. н. е.), який уперше ввів інститут прокуратора в провінціях Римської імперії. Посада прокуратора як державного чиновника запроваджувалася з уведенням Августинської Конституції. Така особа насправді була слугою імператора з представницькою владою.

Згодом посада прокуратора згадується в 47 р. до н. е. Імператор Риму Юлій Цезар тоді призначив Антипатра прокуратором Іудеї, яка у 6 р. до н. е. стане римською провінцією.

Збереглися відомості про життя й діяльність ще двох прокураторів Іудеї – Антонія Фелікса та Порція Феста. Вони також збирали податки з населення й наглядали за виконанням наказів римських імператорів. У період I–II ст. н. е. в Римській імперії нараховувалося 44 провінції, і в кожній з них були прокуратори.

Окрім того, в самому місті Римі були найрізноманітніші прокураторські посади (прокуратури), що належали до фінансової галузі (наприклад, *procurator aearii maioris* – міністр фінансів і *procurator rei privatae* – завідувачий фіском). Обидві посади своєю чергою мали в підпорядкуванні інших прокураторів. Ці посадовці йменувалися за сферами своєї фінансової діяльності: *procurator metallorum* (завідувачий збиранням податків з рудників), *procurator ludorum* (завідувачий податками з ігор), *procurator aquarum* (завідувачий збиранням податків із водогону) тощо [3, с. 1032].

Остаточо інститут прокураторів у Римській імперії закріпився за часів правління імператора Клавдія I, який вважав їх управителями господарств. До обов'язків прокураторів входив нагляд за законністю й своєчасністю збирання податків посадовими особами, які управляли землями імператора, повіреними в державних справах, а також повіреними римських громадян у судових і комерційних справах. Також вони мали право приймати судові рішення щодо справ державної казни. Також у Римській імперії були так звані головні прокуратори, їх призначали майже на всі вищі адміністративні посади, які не обіймали особи сенаторського звання. Згодом імператор Клавдій розширив права прокураторів, вони стали виносити судові рішення. Так, з V ст. Східна Римська імперія мала багато інститутів, у тому числі інститут прокураторів, які почали систематично брати участь у судочинстві з VI ст. [4, с. 611].

Так само й Стародавня Греція є колыскою світової цивілізації, а її правова думка була базовою для юриспруденції майбутніх поколінь. До того ж, учення грецьких мислителів визначало концептуальний вплив на розвиток і формування контрольно-наглядових інститутів.

З ім'ям Перікла, одного з найвідоміших політичних діячів античності, пов'язані нові радикальні демократичні реформи. Перебуваючи на посаді стратега у 444–429 р. до н. е. (з перервами), цей лідер демосу провів ще ряд реформ. Афіни стали сильною державою, яка багато в чому визначала внутрішню й зовнішню політику всієї Греції. На певний час Афіни стали найбільшим культурним і торговим центром усього Середземномор'я.

Крім того, колегія архонтів за часів Ефіальта перетворилася на суд у справах про умисні вбивства й підпали. Дев'ять архонтів і секретар обиралися жеребом по одному від кожної філи. Щоб бути об'єктивними, члени цього суду часто засідали вночі, під час процесу вони надягали на очі пов'язки. Справи розбійників, крадіїв розглядав особливий суд, так звана колегія одинадцяти. За дотримання законів, охорону громадського порядку відповідали один з архонтів і його помічники. Архонту підпорядковувалася поліція, яка не лише виловлювала злочинців, а й вистежувала таємні збори, спостерігала за розважальними зборищами, бенкетами тощо.

Так, в античну добу громадянське суспільство і його судовий устрій не передбачали умов, у яких могли б сформуватися функції, притаманні нинішній прокуратурі. Цілком очевидно, що обвинувачення злочинців належало чинити самому потерпілому, а поширення публічного права сприяло розвитку професійного й кваліфікованого обвинувачення. Однак доречно зауважити, що чіткого поділу судових функцій щодо підтримання обвинувачення, процесуального керівництва розслідування, правового захисту, провадження слідства в стародавніх грецьких полісах не відбувалося. Залежно від обставин у різних судових процесах одна особа могла виконувати неоднакові завдання, навіть протилежні. Суд діяв відокремлено від влади й не належав до системи державних органів, тому діяльність таких обвинувачів відбувалася на громадських засадах [5, с. 143].

В історії державотворення Греції чільне місце належить Афінам, де в період розквіту демократії основним джерелом права був закон. З цього часу з'являються справжні, тобто професійні, юристи, оскільки для ефективної участі в судах вимагалася знання права [6, с. 223]. За цих умов у таких процесах обвинувачами могли бути не лише потерпілі, а також їхні родичі й друзі, тим самим забезпечувалася нинішня функція представництва інтересів громадянина в суді.

Обвинувач і обвинувачений могли давати свідчення, вимагати допиту свідків, надавати речові докази. Показання запечатувалися в спеціальну посудину й у такому вигляді представлялися суду. Основним елементом судового слідства були промови сторін (вони зазвичай вимагали прочитати

свідчення, надані на попередньому слідстві, або оголосити відповідний закон). Присяжні були вправі прийняти будь-яке рішення. За наявності сумнівів усі доводи тлумачилися на користь обвинуваченого. Отже, у діях присяжних спостерігаємо ознаки прокурорської функції щодо організації й процесуального керівництва розслідуванням, а також нагляд за належністю проведення процесуальних дій.

Так, у грецьких містах-державках були відомі сикофанти (професійні донощики й шпигуни). У демократичних Афінах вони здебільшого виступали як професійні обвинувачі, що набули репутації шантажистів і наклепників. Роль сикофантів полягала в розповсюдженні неправдивих чуток, вони діяли як шантажисти й могли завдати шкоди репутації або зруйнувати кар'єру політичного діяча. Проте сикофанти були вправними ораторами, здатними маніпулювати громадською думкою [7, с. 131].

Функція представництва в суді й підтримання обвинувачення вбачається також у синегорів, які виступали як громадські обвинувачі після того, коли справа передавалася до суду [8, с. 339]. Крім того, прототипи державних контрольно-наглядових функцій і кримінального переслідування були вже в Стародавньому Єгипті й Китаї.

Так, в Стародавньому Китаї деякі функції були схожі з функціями прокурорського нагляду. У 221 р. до н. е. імператором Цинь Шіхуанді Піднебесна імперія була поділена на 36 областей. На кожну з них були призначені свої губернатори, військові коменданти й імперські інспектори. Ці урядовці здійснювали контроль один над одним. Імператор виконував роль прокурора – наглядав за точним і неухильним дотриманням законів.

Стосовно Стародавнього Єгипту історичні документи вказують на існування офіційного розшуку злочинців, який здійснювався спеціальними агентами (магіані). Зібрані ними відомості передавалися суддям для вивчення й покарання винних, як також забезпечували нагляд за дотриманням законності.

Характерним є те, що ні в Стародавньому Єгипті, ні в Стародавньому Китаї службові особи, які були наділені контрольно-наглядовими повноваженнями, не брали активної участі в судовому процесі. Повноваження спеціально уповноважених службових осіб щодо захисту інтересів держави під час судового процесу почали виділятися значно пізніше, у період Середньовіччя [9, с. 5].

У країнах Європи створення прокуратури відносять до XIV–XIX ст. Інститут прокуратури в сучасному розумінні виник у Франції на початку XIV ст. з метою захисту потреб й інтересів королівської влади. Філіпп IV зі свого оточення призначив першими прокурорами Гійома Ногаре,

Гійома Пельз'яна, П'єра Дубуа, які завжди намагалися «знайти» законну підставу для вимог короля. На це вказує також те, що в той час під терміном «прокурорські працівники» розуміли «людей короля», йоги слуг й агентів. До кінця XIII ст. усіма місцевими справами короля займалися спеціальні чиновники: балї – на півночі й сенешали – на півдні Франції. Виданий Філіпом IV Вродливим ордонанс від 25 березня 1302 р. доволі чітко визначив становище, що мали королівські прокурори при парламентах у центральних містах – Парижі, Турі й Руані, а також при судах нижчого рівня. Обов'язком прокуратури був захист законів, насамперед в інтересах корони, а також кримінальне переслідування злочинців. До певної міри вона виконувала й функції фіскального представництва [10, с. 371].

Слідом за Францією інститут прокуратури було створено в Німеччині, Англії й Шотландії, Російській імперії, а потім і в інших країнах. Україна впродовж віків не знала ні рабства, ні інквізиції, а її законодавство вирізнялося динамічним розвитком, сприйняттям позитивного досвіду цивілізації та самобутністю.

У 1722 р. російський цар Петро I запровадив французьку модель спеціального контролюючого державного органу – «государеве око», прокуратуру при надвірних судах, яка повинна була слідкувати за правильністю судового процесу й наглядати за центральними й місцевими адміністративними органами. Окрім того, російський прокурор повинен був наглядати за діяльністю Сенату й колегій, до того ж повністю підпорядковувався імператору. Протягом довгого часу прокурори ототожнювалися тільки з державним обвинуваченням і сприймалися як працівники каральних органів.

У 1864 р. прокуратуру в Росії в процесі судової реформи імператора Олександра II було значно демократизовано, вона здебільшого виконувала процесуальні функції в ході кримінального судочинства й уже не здійснювала тотального контролю за роботою цих державних органів. Так, у XIX ст. склалася прокурорська система на чолі з генерал-прокурором.

Отже, можна зробити висновок, що ще в стародавні часи прокурори мали обов'язки слідкувати за правильністю судового процесу, але все ж це не була та посадова особа, якою зараз є прокурор [11, с. 39–41].

Сучасний етап реформування прокуратури в Україні, пошук й опрацювання її оптимальної моделі, ефективної в реальних умовах сьогодення, зумовлює перегляд не лише обсягу й змісту прокурорської компетенції, але й організаційної структури системи. Враховуючи, що призначення останньої полягає в практичній реалізації пер-

шої, між особливостями організації (побудови) системи органів прокуратури в цілому, структурою робочих апаратів її органів, з одного боку, та результативністю, ефективністю діяльності, з іншого, є тісний зв'язок.

По-друге, маємо відокремити історико-правові засади вітчизняного досвіду на території нинішніх українських земель, утворення правової системи, а разом із нею певні функції прокуратури на території сучасної України.

Саме зародження прокуратури на українських землях було визначено в 1578 р. на сеймі Речі Посполитої, де було створено особливий для України трибунал – Луцький. Це був вищий суд для України, його дія поширювалася на Київське, Волинське та Брацлавське воєводства. А в 1579 р. в Батурині було утворено Український трибунал, який складався із семи департаментів. Депутати трибуналу щорічно обирали прокурора (інстигатора), який наглядав за чинністю подання позовів до трибунальського суду. Водночас інститут інстигаторства стає прототипом і першоосновою інституту сучасної прокуратури, а його діяльність, спрямована на захист королівських і суспільних інтересів, – базою для подальшого становлення й розвитку правозахисної функції прокуратури. Посада прокурора збереглася в Україні й у XVII ст. В українському трибуналі разом із гетьманом, генеральним писарем, генеральним возним, генеральними суддями та іншими вищими чинами засідав і прокурор.

Дослідивши розвиток державотворчих процесів на українських землях у стародавню добу, зауважимо, що на той час не було інституту прокуратури. Проте сама система правозахисту тих часів створювала передумови як для створення прокуратури, так і для суті її правозахисного потенціалу.

Понад десять тисяч років тому наші далекі предки мали свої звичаї, про що свідчать численні написи на Кам'яній Могилі. Цікавим є той факт, що архів щодо Кам'яної Могили містить відомості й про тих осіб, які мали право здійснювати суд, застосовуючи, можливо, прокурорські функції, нехай і примітивні. Поки що ці написи – перше у світі згадування про традиції судочинства, а також про людей, на яких були покладені функції прокуратури. Роль прокурора, який повинен був здійснювати нагляд за виконанням людиною законів, покладалася на правителя.

Так, удаючись до вирішення питання про виникнення функцій прокуратури, маємо звернутися до ранніх міфологічних і релігійних поглядів на розв'язання окремих конфліктних ситуацій у суспільстві, що перебувало на протодержавному щаблі свого розвитку; свідчень про деякі характерні риси судового розгляду справ у скіфо-сар-

матських ранньодержавних утвореннях й античних державах [12, с. 496].

Так, відомо, що стародавнім сарматам, скіфам, які заселяли українські землі із середини I тис. до н. е. до V ст. н. е., була притаманна своєрідна правова система, яка передбачала особливу форму контролю за дотриманнями звичаєвого права.

За часів Геродота у скіфському суспільстві був демократичний орган – народні збори всіх воїнів, на яких обговорювалися важливі питання, зокрема престолонаслідування. Згодом у скіфів склався апарат державного управління з найближчих родичів, найвідданіших слуг і військової верхівки. Найвпливовіші з них склали наблизений до царя дорадчий орган – царську раду.

У скіфів судовий розгляд відбувався в змагальному порядку, справа порушувалася за зверненням самого потерпілого чи його родичів (в разі його вбивства). Встановлення особи винного, розшук і виявлення злочинця та притягнення його до суду, збирання й подання доказів, доведення вини обвинуваченого, а іноді й визначення міри й ступеня покарання покладалось на самого потерпілого (чи його родичів). Однак зарано було вести мову про виокремлення власне прокуратури, а оскільки вирішення спорів покладалось на ради старійшин, народні збори скіфів і царську раду, то про розмежування функцій запобігання злочинам і досудового розслідування говорити не доводиться. Разом із тим відсутні фактичні підстави для заперечення участі у відповідних процедурах суб'єктів, що за своїми повноваженнями були наближені до сучасного прокурора, як і для того, щоб достеменно стверджувати про відсутність проведення дій, подібних за сутністю до сучасних методів запобігання злочинам.

У межах вітчизняної гілки прокуратури щодо рабовласницьких державних утворень і право на території сучасної України (VII ст. до н. е. – V ст. н. е.) реалізується наглядовими функціями за дотриманням правових норм в Ольвії, Херсонесі та Малій Скіфії, крім того, формуванням перших спеціалізованих магістратур, які здійснювали ці функції нарівні з провадженням слідства та судочинства.

У VII ст. до н. е. скіфи налагодили певні зв'язки з грецькими поселенцями, здебільшого з еллінами. Виявлені твори VI–II ст. до н. е. Гекатея з Мілета, Геродота, Ефора, Діодора Страбона, Гая Плінія Старшого та Клавдія Птолемея дають можливість простежити наглядові функції, які належали народним зборам, радам міст, колегіям, а також своєрідним попередникам сучасних прокурорів – номофілакам (стражам законів), що повинні були стежити за оформленням законів, поведінкою людей і посадових осіб і вимагали від них виконання законів.

Крім номофілаків, була колегія продиків – юридичних радників, які також виконували наглядові функції. Особливий інтерес викликає діяльність інституту продиків (продікос – право, заступник, захисник). Вперше ця магістратура з'явилася в Ольвії та Херсонесі. Однак, на відміну від багатьох інших магістратур, посада продика не була колегіальною. За припущенням О. А. Гавриленка, імовірно, продики надавали юридичні консультації, в деяких випадках могли представляти сторони в суді та, можливо, здійснювали нагляд за дотриманням законності.

Наступним після номофілаків і колегії продиків треба назвати агоранома. До його обов'язків належав нагляд за ринками, їх упорядкуванням, правильне ведення торгівлі, збір до державної казни торгових податків і мита, нагляд за станом законності в місті.

В Ольвії в VI ст. до н. е. обвинувач мав право брати участь у судочинстві. Був час, коли так звані прокуратори керували маєтками, бібліотеками й господарством. Посада ця продавалася, передавалася у спадщину. У державних утвореннях Північного Причорномор'я правова система, у тому числі контроль за дотриманням звичаїв і законів, багато в чому походила зі Стародавньої Греції [13, с. 8.].

Отже, перші свідчення про магістратів, які виконували правоохоронні функції, та правові норми, якими регулювалася їхня діяльність на півдні сучасної України, належить до другої половини I тис. до н. е. Спочатку це були окремі магістратури античних полісів Північного Причорномор'я. Крім уже згаданих, функції нагляду за виконанням законів в інших полісних поселеннях Північного Причорномор'я здійснювали тією чи іншою мірою різні царські урядовці – головний державний секретар, лохаг (воєначальник), керівник міста, царський секретар, наварх, завідувач священних справ та інші.

Так, синдик (грец. Σύδικος), або синьогора (συνήγορος), є захисником у судах у Стародавніх Афінах після вигнання 30 тиранів, які встановлювали особливий орган для розгляду питань про передачу конфіскованого майна приватній особі або державі, та в полісах Північного Причорномор'я, що пред'являють своє право на отримання такого майна або його частини.

Також у грецьких полісах дотримання норм звичаєвого права й полісного законодавства в межах своєї компетенції контролювали архонти й есимнети.

Магістрати здійснювали нагляд за дотриманням норм моралі, релігійних приписів пересічними громадянами, контроль за дотриманням норм, що регламентували відносини у сфері торгівлі, діяльність підпорядкованих магістратів

тощо. Усі магістрати зазвичай обиралися Еклезією підняттям рук або за жеребом з числа повноправних громадян і виконували окремі функції державної влади й управління.

Наприклад, у Боспорському царстві на посади магістрати могли призначатися царем або його намісниками. Спеціально-юридична природа їхнього статусу зумовлювалася завданнями й функціями цих органів і характером владно-службових повноважень, якими були наділені магістрати [14, с. 380].

З херсонеских декретів на честь Тита Аврелія Кальпурніана Аполлоніда та його дружини Пауліни (174 р.) стало відомо, що він, римський прокуратор, прибув до Херсонеса незадовго до 174 р. Щоб пошанувати прокуратора, який прибув до Херсонеса, городяни зібрали народні збори за участю перших громадян демосу й іншого населення. Назвавши Аполлоніда рятівником (соте́ром) і вождем світу, надавши йому небачених привілеїв і почесностей, херсонесити вперше у своїй історії видали декрет і на честь жінки-іноземки – дружини прокуратора Аврелії Пауліни. Народні збори й рада поліса нагородили її золотим вінком і постановили оголосити їй подяку народу за заслуги на народних гуляннях.

Так, у Херсонесі Таврійському також діяла колегія номофілаків – охоронців закону. Їхні функції були наближені до сучасних прокурорських більше, ніж прокураторів часів Римської імперії (насамперед тому, що посада прокуратора була високою, на неї призначали представників привілейованого стану вершників; прокуратори, керуючи невеликими провінціями, збирали податки). Номофілаки повинні були наглядати за точністю виконання чинних законів і вносити нові на розгляд народних зборів. Узагалі перелік посадових осіб у Херсонесі й інших містах-полісах Північного Причорномор'я, які виконували функції, властиві нинішній прокуратурі, чималий.

У VIII–IX ст. у Херсоні (так називався Херсонес) функції прокурорського нагляду здійснював кір провінційний імперський чиновник. До цього потрібно додати, що зародження первинних функцій прокурорського нагляду спостерігається й в інших полісах – Ольвії Понтійській і Борисфені, двох із найбільших давньогрецьких міст Північного Причорномор'я в VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.

Наприкінці II ст. н. е. в Херсонесі була велика кількість домів розпусти. Ці розважальні установи, як правило, обслуговували легіонерів римських когорт, які протягом століть з перервами дислокувались у місті. Утіхи римлян приносили полісу неабиякі прибутки, які ділили між містом і гарнізоном. Проте римляни вирішили, що відведеної долі їм замало, і почали привласнювати більшу суму, ніж для них призначалася. Це викли-

кало незадоволення херсонеситів, і вони звернулися зі скаргою до прокуратора Мезії, аби той відновив справедливість. Скаргу від імені громадян підписали архонти.

Прокуратор Мезії погодився зі скажниками, і прибутки публічних домів знову почали ділитися справедливо. Проте справа набула такого розголосу, що тексти всіх листів (і навіть їхні копії) вибили на камені, який установили на видному місці. Отже, прокуратори інколи вирішували такі делікатні питання, як податок з розпусти.

У дослідженнях сучасних істориків трапляється назва ще однієї державної посади в полісах Північного Причорномор'я – мольпа. В Ольвії Понтійській, як і в Милеті, великому грецькому полісі на території Малої Азії, «мольпи контролювали складання списків громадян поліса, виконання законів про права громадян і піроксенів <...> відігравали важливу роль у політичному й громадському житті».

У скіфських ранньодержавних утвореннях (VII ст. до н. е. – IV ст. н. е.) нагляд за дотриманням норм, згідно з якими мало відбуватися судочинство, здійснювався насамперед царями та їхніми намісниками. Так, у період розвитку звичаєвого права була сформована наглядова функція й у деспотичних володарів скіфської держави. У скіфів норми права були для захисту життя, майна, привілеїв царської сім'ї й родоплемінної знаті. Царю належала верховна власність на землю, отже, ним було встановлено чіткий порядок її використання. А якщо була наглядова функція, то, звичайно, існували й наглядачі [15, с. 100].

У скіфів судовий розгляд відбувався в змагальному порядку: справа порушувалася за зверненням самого потерпілого чи його родичів (у разі його вбивства). Встановлення особи винного, розшук і виявлення злочинця та притягнення його до суду, збирання й подання доказів, доведення вини обвинуваченого, а іноді й визначення міри й ступеня покарання покладалися на самого потерпілого (чи його родичів).

Прообраз правоохоронної діяльності був і в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я. У 1266 р. генуезці домоглися від ставленника Золотої Орди в Криму Мангу-хана передачі їм у володіння Кафи. Однією з найважливіших магістратур Кафи стала магістратура синдиків, що виконувала переважно контрольно-наглядові, судові й правоохоронні функції. Синдики мали право здійснювати слідство й передавати суду всіх чиновників Кафи й інших місцевостей, що перебували в межах їхньої юрисдикції та вчиняли службові зловживання [16, с. 193].

В межах вітчизняної гілки прокуратури, що характеризуються суттєвою специфікою й відо-

бражають відповідні історичні особливості розвитку державності та державних інституцій на території сучасної України, а саме: перший період, рабовласницькі державні утворення і право на території сучасної України (VII ст. до н. е. – V ст. н. е.) реалізується наглядними функціями за дотриманням правових норм в Ольвії, Херсонесі та Малій Скіфії; крім того, формування перших спеціалізованих магістратур, які її здійснювали нарівні з функцією провадження слідства або здійснення судочинства.

Досліджуючи розвиток державотворчих процесів на українських землях часів Стародавнього світу, слід зауважити, що на той час не існувало такого державного інституту, як прокуратура, а захист прав здійснювався, як правило, самостійно, через суди. Проте сама система правозахисту тих часів створювала передумови для

створення як самої прокуратури, так і суті її правозахисного потенціалу.

Історичний досвід показує, що потреба в інституті прокуратури України, який організовує управління й керівництво централізованою системою органів прокуратури України з властивою тільки їй сукупністю завдань функцій і повноважень, стає особливо гострою в періоди корінних перетворень у суспільстві, а також в державному устрої. Прокуратура від самого свого історичного зародження завжди розглядалася як один із ключових елементів державного апарату, який був дієвим інструментом розвитку суспільства. На нашу думку, повноцінне й виважене реформування інституту прокуратури України може здійснюватися тільки за умови врахування історичного досвіду. Таким чином, самостійне вивчення історико-правової еволюції прокуратури України набуває особливої актуальності.

Література

1. Про прокуратуру : Закон України від 2 липня 2015 р. № 578-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
2. Клочков В. Г. Історія прокуратури України : монографія. Київ : Правник, 2004. 246 с.
3. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей. Санкт-Петербург : Тип. А. С. Суворина, 1885. 1552 с.
4. Ковалев С. И. История Рима. Санкт-Петербург : Полигон, 2003. 864 с.
5. Муравьев Н. В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности : пособие для прокурор. службы. Москва : Унив. тип., 1889. 552 с.
6. Воронцова Ю. А. Право и государство Древней Греции. *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки»*. 2009. № 3. С. 219–224.
7. Суриков И. Е. Древняя Греция: история и культура. Москва : АСТ, Астрель, 2005. 190 с.
8. Кудрявцева Т. В. Народный суд в демократических Афинах : монография. Санкт-Петербург : Алетей, 2008. 461 с.
9. Сухонос В. В., Лакизюк В. П., Грицаєнко Л. Р., Руденко М. В. Прокуратура України. Суми : Унів. кн., 2005. 566 с.
10. Дейвіс Н. Європа: історія. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 371.
11. Миколенко В. А. Історико-правові аспекти становлення та розвитку прокуратури України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 39–41.
12. Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. Киев, 2001. Т. 1. 872 с.
13. Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В. Жизнь и гибель Херсонеса. Харків, 2000. 828 с.
14. Давня історія України : в 3 т. / ред. С. Д. Крижицький. Київ : Наукова думка, 1998. Т. 2 : Скіфоантична доба. 496 с.
15. Ротнова І. Б. Історико-правові аспекти визнання прокурора суб'єктом кримінального провадження. *Юридичний вісник. Повітряне й космічне право*. 2011. № 1. С. 100–101.
16. Гавриленко О. А. Стадії процесу в античних державах Північного Причорномор'я. *Південноукраїнський часопис*. 2006. № 1. С. 192–195.

References

1. (2015) Zakon Ukrayiny pro prokuraturu [Law of Ukraine on the prosecutor's office]. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/>.
2. Klochkov, V. G. (2004) Istoriya prokuratury Ukrayiny : monografiya. [History of the Prosecutor's Office of Ukraine: monograph]. Kiev: Lawyer, Ukraine. 246 s.
3. Lyubker F. (1885) Realnij slovar klassy`chesky` drevnostej. [A real dictionary of classical antiquities], Sankt-Peterburg: Typ. A. S. Suvoryna, Russia. 1552 s.
4. Kovalev, S. Y. (2003) Ystoriya Ryma. SPb. [History of Rome]. Sankt-Peterburg : Polygon, Russia. 864 s.

5. Muravev N. V. (1889) Prokurorskiy nadzor v ego ustrojstve y deyalnosti : posoby`e dlya prokurorskoy sluzhby [Prosecutor's supervision in his organization and activities: a guide for the prosecutor. service]. Moscow : Unyv. typ. Russia. 552 s.
6. Voronczova Yu. A. (2009) Pravo i gosudarstvo Drevnei Gretsii, Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanitarnye i sotsialnye nauki. Vol. 3, Pp. 219–224.
7. Surykov Y. E. (2005) Drevnyaya Greya: ystoriya y kul'tura. [Ancient Greece: History and Culture]. Moscow : AST: Astrel. 190 s.
8. Kudryavceva T. V. (2008) "Narodnyi sud v demokraticeskikh Afinakh : monografiia" [People's court in democratic Athens: monograph]. Sankt-Peterburg : Aleteiia. 461 s.
9. Suxonos V. V., Lakyzyuk V. P., Gryczayenko L. R., Rudenko M. V. (2005) Prokuratura Ukrayiny. Sumy. 566 s.
10. Dejvis N. (2001) Yevropa: Istoriya. Kyiv : Vyd-vo Solomiyi Pavlychko "Osnovy". 371 s.
11. Mykolenko V. A. (2017), Istoryko-pravovi aspekty stanovlennya ta rozvytku prokuratury Ukrayiny. Porvinyalno-analitychne pravo. Vol. 1. Pp. 39–41.
12. Kyfyshyn A. G. (2001). Drevnee svyatilishe Kamennaya Mogila. Opyt deshifrovki protoshumerskogo arkhiva XII–III tys. do n. e. Kiev, 2001. t. 1. 496 s.
13. Sorochan S. B., Zubar V. M., Marchenko L.V. (2000) Zhizn i gibel Khersonesa. Xarkiv, 2000. 828 s.
14. Davnya istoriya Ukrayiny v 3 t. pod red. Kryzhyczkyj S. D. Kiev, 1998. T. 2: Skifoantychna doba. 496 s.
15. Rotnova I. B. (2011) Istoriko-pravovi aspekti viznannya prokurora sub'ektom kriminalnogo provadzhennya. Yurydychnyj visnyk. Povitryane i kosmichne pravo. Vol. 1. Pp. 100–101.
16. Gavrylenko O. A. (2006) Stadiyi procesu v antychnyx derzhavax Pivnychnogo Prychornomorya. Pivdennoukrayinskyi chasopys. Vol. 1. Pp. 192–195.